

o. Zbigniew Sulczyk SJ

Papieski Wydział Teologiczny, Sekcja w. Andrzeja Boboli

WYBRANE ZAGADNIENIA NA TEMAT MIŁOSIĘRDZIA BOŻEGO W BIBLI I U OJCÓW KOŚCIOŁA

Słowa klucze:

Miłosierdzie, teologia biblijna, Ojcowie Kościoła, Biblia, greka, hebrajski.

Keywords:

Mercy, biblical theology, Church Fathers, Bible, Greek, Hebrew

Wprowadzenie

Papie Franciszek ogłosił obecny rok rokiem miłosierdzia. Wydarzenie to jest inspiracją, aby pochylić się nad Biblią i zapytać, w jaki sposób starożytni Izraelici i pierwsi chrześcijanie rozumieli czym jest miłosierdzie. Jak nietrudno zauważyć temat ten jest bardzo obszerny. Jego wyczerpujące ujęcie wykracza znacznie poza ramy niniejszego artykułu, dlatego przedstawione zostaną jedynie niektóre, wybrane przez autora, zagadnienia.

W pierwszej części omówione będą podstawowe pojęcia z języka greckiego i hebrajskiego, za pomocą których Biblia wyrażała rzeczywistość miłosierdzia zarówno człowieka do człowieka, jak i Boga do człowieka. W kolejnej części przedstawione zostaną wybrane fragmenty biblijne. Będzie to przypowieści, które pokazują w sposób najbardziej bezpośredni, czym jest miłosierdzie. Służą im przypowieści o miłosiernym Samary-

taninie oraz o miłosiernym Ojcu. W celu pokazania zło ono ci rzeczywistości ci biblijnej, omówiony zostanie również fragment z Ewangelii według w. Mateusza, w którym Jezus wyjaśnia, co jest ważniejsze w Prawie. Wymienia tu: sprawiedliwość, miłosierdzie i wiara. W ten sposób Jezus ukazał bliski związek miłosierdzia z innymi wielkimi wartościami w religii Izraela. Ostatnim omawianym fragmentem będzie piśmiennictwo z kazania na górze, które pokazuje jasną zależność: warunkiem otrzymania miłosierdzia jest bycie miłosiernym. W trzeciej części artykułu przedstawione zostaną fragmenty z dzieł Ojców Kościoła: Jana Chryzostoma, Augustyna z Hippony oraz Cezarego z Arles. W sposób obrazowy rozwinęli oni biblijne rozumienie omawianego pojęcia.

Miłosierdzie w rozumieniu języków biblijnych

W celu lepszego zrozumienia, co Biblia pragnie wyrazić za pomocą słowa miłosierdzie, zbadane zostaną terminy w języku greckim i hebrajskim, jakich używa się na opisanie tej rzeczywistości. W związku z tym przedstawione zostaną greckie słowa, za pomocą których najczęściej księgi Nowego Testamentu tę rzeczywistość wyrażają. Omówione także będą ich hebrajskie odpowiedniki, z których były tłumaczone greckie słowa w Septuagincie (LXX). Zostanie w ten sposób pokazane bogactwo myśli zarówno greckiej, jak i hebrajskiej.

W Nowym Testamencie rzeczywistość miłosierdzia wyraża się przede wszystkim za pomocą trzech słów: *eleos* – które odnosi się głównie do uczucia litości; *oiktirmos* – służy do opisanego żalu, opłakiwania czyjego nieszczęścia oraz *splanchnon* – które dosłownie oznacza wnętrzności. Etymologia ostatniego słowa w pierwszej chwili może dziwić, jest jednak wbrew pozorom bardzo trafna. Wiele wiatła rzucają również hebrajskie terminy, z których zostały przetłumaczone wspomniane greckie słowa w Septuagincie³⁸.

Eleos jako określenie miłosierdzia występuje w Biblii najczęściej, bo prawie 500 razy. W wieckim użyciu oznacza „emocję wzbudzoną przez kontakt z czyim nieszczęściem, które pojawia się w sposób niechciany”³⁹ oraz współczucie i litość. Przeciwnym jest „zazdrość, kiedy komuś dobrze się powodzi”⁴⁰. W pismach Nowego Testamentu słowo to pojawia się 78 razy, z czego najczęściej w Ewangeliach Synoptycznych i w pismach w. Pawła. U synoptyków związane jest przede wszystkim z przypowieściami i z wołaniem potrzebujących do Jezusa o litość i miłosierdzie (por. Mk 5,19; 10,47; Mt 9,27; 15,22; 17,15; Łk 17,13 etc.).

O miłosierdziu człowieka do człowieka mowa jest jedynie w trzech miejscach (Mt 5,7; 18,33; Łk 16,24). W pozostałych perykopalach wspomniane jest, że Jezus przynosi świadectwo miłosierdzia Boga, który pragnie odpowiedzieć nie w rytuałach, ale w solidarność

³⁸ Por. Red. C. Brown *Dictionary of New Testament Theology*, t. 2, Michigan 1986, s. 593.

³⁹ Red. G. Kittel *Theological Dictionary of the New Testament*, t. 2, Michigan 1983, s. 477, (tłumaczenie własne). Cytowany tekst w brzmieniu języka oryginalnego: “the emotion roused by contact with an affliction which comes undeservedly on someone else”.

⁴⁰ Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 594, (tłumaczenie własne).

Cytowany tekst w brzmieniu języka oryginalnego: „envy at another’s good fortune”.

z ubogimi i głodnymi (por. Mt 9,13; 12,7). Ukazany jest również konflikt między formalizmem faryzeuszów a nauczaniem Jezusa, który podkreśla wagę miłosierdzia, wiary i sprawiedliwości (por. Mt 23,23; 10,37). W. Paweł natomiast pokazuje się jako ten, który otrzymał miłosierdzie i przez to mógł stać się Apostołem (por. 1 Tym 1,13.16), oraz jako ten, który głosi, że Bóg plan zbawienia dla żydów i niewiernych opiera się na miłosierdziu⁴¹.

Można więc zauważyć, że nowotestamentowe rozumienie *eleos* bazuje na jego wielkim znaczeniu, czyli uczuciu litości i współczucia, które prowadzi do działania. Do tego nawiązuje w skrópie perykop synoptyków, którzy wspominają zdarzenia, gdy chorzy i potrzebujący wołali do Jezusa „miej litość nad nami”, oraz przypowieści, w których to słowo występuje. Miłosierdzie wobec potrzebujących jest również pokazane jako odpowiedź na miłosierdzie otrzymane od Boga, które jak głosi w. Paweł, jest podstawą planu zbawienia.

W LXX *eleos* jest tłumaczony najczęściej z hebrajskiego słowa *ese*, które oznacza „1. Przyjść razem z pomocą. Wspólny obowiązek pomiędzy krewnymi, przyjaciółmi, gospodarzem i gościem, panem i sługą; bliskość, solidarność, lojalność (...). 2. W relacji Boga do ludu, albo do pojedynczego człowieka, wierność, dobro, łaskawość”⁴². Znaczenie hebrajskiego słowa jest więc raczej prawne niż psychologiczne, porównując je do greckiego odpowiednika. Píše o tym C. Brown w *Dictionary of The New Testament Theology*:

„*ese* oznacza odpowiednie, wynikające z umowy zachowanie, solidarność, którą partnerzy umowy zobowiązani względem siebie zachowują. Umowa może być zawarta między równymi partnerami, lub przez silniejszego względem słabszego. W każdym ze wspomnianych przypadków wypełnienie umowy polega na udzieleniu pomocy stronie, która jest w potrzebie. Rozumienie więc *eleos* jako *ese* rozszerza jego znaczenie z lojalności, przestrzegania umowy do uczynliwej litości, miłosierdzia, litości”⁴³.

Jak można zauważyć, język hebrajski ma zabarwienie o wiele bardziej prawne niż psychologiczne. Określa właściwe zachowanie wynikające z relacji w rodzinie (np. rodzice wspierają swoje dzieci, a gdy rodzice się zestarzeją to dzieci wspierają rodziców), między przyjaciółmi, gościem a gospodarzem, mistrzem a uczniem etc. lub też między Izraelitami a Bogiem. Relacje te miały się opierać na zaufaniu i wierności. Układ wynikający z *ese* mógł być między równorzędnymi partnerami lub też w układzie hierarchicznym. W przypadku relacji Izraela do Boga układ ten nie był równorzędny: „ponieważ Jahwe jest w najlepszym partnerem umowy, który pozostaje wierny, jego *eleos* był najczęściej rozumiany jako łaskawy dar. Obiecał to w chwili zawarcia przymierza i cięgle je odnawiał. Z tego powodu Izrael mógł prosić Boga o *eleos*, włączając w to łask

⁴¹ Por. Tamże, s. 595-597.

⁴² L. Koehler, W. Baumgartner, J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1, Warszawa 2008, s. 319-320.

⁴³ Red. C. Brown, *Dictionary of...*, t. 2, s. 594, (tłumaczenie własne).

Cytowany tekst w brzmieniu języka oryginalnego: „*ese* means proper covenant behaviour, the solidarity which the partners in the covenant owe one another. The covenant may be between equals, or it may be made by one who is stronger than his partner in it. In either case it may result in one giving help to the other in his need. So the connotations of *eleos* meaning *ese* may stretch from loyalty to a covenant to kindness, mercy, pity”.

przebaczenia, kiedy złamał przymierze (np. Wj 34,9; Lb 14,19; Jr 3,12)⁴⁴. Można więc zauważyć, że w przypadku relacji Izraelitów do Jahwe, to Bóg jest w mniejszym partnerem, który pozostaje wierny w przymierzu, dlatego jego *eleos* było rozumiane jako bezinteresowny dar. Izrael jako „mniej warty partner” w przymierzu mógł prosić Boga o *eleos* (miłosierdzie), włączając w to przebaczenie, kiedy zerwał przymierze.

Sporadycznie *eleos* jest tłumaczony z hebrajskiego słowa *ra ʿmîm*. Liczba pojedyncza *re ʿem*, oznaczała „był mi bliskim (...) łono, wewnątrz trzecie ciało”⁴⁵. Słowo to oznaczało więc miejsce w ciele kobiety, gdzie rozwijało się dziecko. Prawdopodobnie z uwagi na wyjątkowość relacji matki i dziecka, liczba mnoga – *ra ʿmîm* – oznacza „kochająca, okazująca miłosierdzie, zlitowana się”⁴⁶. Wartej uwagi analizy tego słowa dokonał S. Tułodziecki w swojej książce *Miłosierdzie Boga w Starym Testamencie*. Pisze w niej, że:

„słowo *ra ʿmîm* pod względem gramatycznym stanowi liczbę mnogą rzeczownika *re ʿem*, który po prostu oznacza łono matki, zarówno w odniesieniu do ludzi, jak i zwierząt (...) Wydaje się jednak oczywiste, że znaczenie rzeczownika *ra ʿmîm* w jego odrębności zachowuje związek z rzeczownikiem *re ʿem*, i zapewne, drogą jakichś przekształceń, z niego się wywodzi. Wskazuje na to, jak się dalej przekonamy, dosłowne znaczenie *ra ʿmîm*. Pojawia się ono w szeregu tekstów, które wyrażają nie ludzkie miłosierdzie i oznaczają wewnątrz trzecie, fizyczne źródło czy raczej siedlisko uczucia współczucia, lituj się miłoci braterskiej lub macierzyńskiej”⁴⁷.

Opierając się na cytowanych fragmentach, można stwierdzić, że rzeczownik *re ʿem*, pierwotnie oznaczał łono kobiety, wewnątrz trzecie. Utworzona liczba mnoga od niego *ra ʿmîm* używana była na określenie miłosierdzia. Pokazuje to głębię myśli hebrajskiej, której rozumienie miłosierdzia człowieka do człowieka i Boga do człowieka wywodzi się z relacji kobiety do dziecka w jej łonie. Wskazuje w ten sposób na obecność uczucia czułości, miłoci i litości w miłosierdziu. Poszerza to znaczenie rozumienia *eleos* – *ese*, wskazując nie tylko na prawną stronę zobowiązania i przymierza, ale również emocjonalną. Sporadycznie *eleos* jest również tłumaczony z hebrajskiego słowa *ʿe qâh*, które tłumaczy się jako sprawiedliwość. Z uwagi na to, że są to teksty jednoznaczne, nie zostaną szerzej omówione w niniejszym artykule⁴⁸. Warto jednak zaznaczyć, że „dla Starego Testamentu te dwa pojęcia nie stoją po prostu obok siebie, ani tym bardziej nie pozostają w opozycji, lecz miłosierdzie Boga służy raczej Jego spra-

⁴⁴ Tamże, s. 595, (tłumaczenie własne).

Cytowany tekst w brzmieniu języka oryginalnego: “Because of Yahweh’s superiority as the partner in the covenant who remains faithful, his *eleos* was understood for the most part as a gracious gift. He promised it at the making of the covenant, and he constantly renewed it. Hence Israel might request *eleos* from him including the mercy of forgiveness, when it had broken the covenant (e.g. Exod. 34:9; Num. 14:19; Jer. 3:12)”.

⁴⁵ L. Koehler, W. Baumgartner, J. Stamm, *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 2, s. 263.

⁴⁶ Tamże, s. 262.

⁴⁷ S. Tułodziecki, *Miłosierdzie Boga w Starym Testamencie*, Poznań 1992, s. 11-12. Słownik W. Vine podkreśla, że miłosierdzie w Starym Testamencie było wyrażane przede wszystkim za pomocą rednictwem słowa *ra ʿmîm*. Por. W. Vine, *Complete Expository Dictionary of Old and New Testament Words*, Nashville-Atlanta-London-Vancouver 1985, s. 43-44.

⁴⁸ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 594; red. G. Kittel., *Theological Dictionary of ...*, t. 2, s. 479. Na temat rozumienia *ʿe qâh* w Starym Testamencie zobacz: G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986, s. 291-300.

wiedliwo ci i prowadzi do jej urzeczywistnienia, co wi cej, miłosierdzie jest wła ciw Bogu sprawiedliwo ci ”⁴⁹.

Du o rzadziej wyst puj w Biblii dwa pozostałe greckie słowa na okre lenie miłosierdzia. *Oiktirmos* wyst puje w pismach Nowego Testamentu dziesi razy. Pochodzi od słowa *iktos*⁵⁰ i oznacza „lito , współczucie z powodu czyjego nieszcz cia”⁵¹. W LXX tłumaczone jest zwykle ze słowa *ra* ⁵² *“mîm* ju wcze niej omówionego lub te ze słów ze spółgłoskami różłowymi *hnn*, oznaczaj cymi bycie uprzejmym. Odnosi si przede wszystkim do Boga, który widzi ludzkie nieszcz cie, płacze nad nim i odpowiada na nie⁵².

Trzecie greckie słowo, omawiane w ramach niniejszego artykułu - *splanchnon* oznacza dosłownie „1. Wn trzno ci, podroby, które zjadano na uczcie ofiarnej 2. Łono matki (...) 3. met. jako siedlisko uczu , serce, dusza”⁵³. Od tego rzeczownika bierze pocz tek czasownik *splanchnidzo* „czu lito , litowa si , współczu ”⁵⁴. Taki różłostów mo e dziwi , jednak wbrew pozorom słowo to wyra a bardzo gł bok prawd na temat miłosierdzia. Kiedy kto zostanie poruszony trudnym losem drugiego człowieka, to z emocji mog si a poruszy jego wn trzno ci. Odpowiednikiem tego słowa w Biblii hebrajskiej jest oczywi cie *ra* ⁵⁵ *“mîm* oraz *be en*, słowo oznaczaj ce wn trzno ci⁵⁵.

Podsumowuj c mo na zauwa y , e greckie my lenie na temat miłosierdzia wyra a si przede wszystkim za pomoc słów, które oznaczaj uczucie lito ci, alu, smutku z powodu czyjego nieszcz cia. Smutku, który mo e poruszy wn trzno ci, na co wskazuje termin *splanchnon*. Grecka mentalno akcentuje wi c odczucia i psychologiczny aspekt miłosierdzia. Hebrajskie my lenie ukazuje t rzeczywisto w innym wietle. Termin *ese* , oznacza odpowiednie zachowanie wynikaj ce z zawartej umowy lub przymierza. Zobowi zywało ono obie strony do wzajemnej pomocy, kiedy była ona potrzebna. Posiada wi c zabarwienie bardziej prawne ni psychologiczne. W my li hebrajskiej jest równie obecne my lenie na temat miłosierdzia bli skie my li greckiej, wyra one przez poj cie *ra* ⁵⁶ *“mîm*. Jednak najcz ciej ksi gi Nowego Testamentu u ywaj słowa *eleos*, które w LXX tłumaczy si przewa nie z hebrajskiego *ese* .

Wybrane fragmenty biblijne na temat miłosirdzia

W kolejnej cz ci artykułu przedstawione zostan wybrane fragmenty Pisma wi tego, które przybli aj nowotestamentowe rozumienie miłosierdzia. Mi dzy innymi omówione zostan tu parable, które pokazuj w sposób najbardziej bezpo redni czym ono jest. S nimi przypowie ci o miłosiernym Samarytaninie oraz o miłosiernym Ojcu⁵⁶. Przeanalizowany zostanie równie fragment, w którym Jezus wyklada faryzeuszom, co jest

⁴⁹ W. Kasper, *Miłosierdzie. Klucz do chrze cija skiego ycia*, tłum. R. Zaj czkowski, Pozna 2016, s. 54.

⁵⁰ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 598.

⁵¹ W. Vine, *Complete Expository Dictionary of Old and New Testament Words*, s. 404, (tłumaczenie własne). Cytowany tekst w brzmieniu j zyka oryginalnego: „pity, compassion for the ills of others”.

⁵² Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 598.

⁵³ Red. Z. Abramowiczówna, *Słownik grecko-polski*, t.4: *P-O*, Warszawa 1965, s. 88.

⁵⁴ Por. W. Vine, *Complete Expository...*, s. 404.

⁵⁵ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 599.

⁵⁶ W. Kasper podkre la, e wspomniane przypowie ci w najpi kniejszy sposób wyja niaj or dzie o Bo ym miłosierdziu. Por. W. Kasper, *Miłosierdzie. Klucz...*, s. 81.

najważniejsze w Prawie. Mianowicie „sprawiedliwość, miłosierdzie i wiara”. Nauczyciel pokazuje w ten sposób na tle jakich wielkich pojęć religijnych starożytnego Izraela należało rozumieć miłosierdzie. Podjęta zostanie także i refleksja na temat piątego błogosławieństwa z Ewangelii według św. Mateusza.

W przypowieści o miłosiernym Samarytaninie (Łk 10,25-37) jest zarysowany pewnego rodzaju kontrast, który lepiej widać, kiedy sięgnie się po grecki oryginał. Mianowicie kapłan i lewita idąc drogą, na której leżał pobity człowiek „zobaczywszy go obszedł drugą stronę” (Łk 10, 31-32)⁵⁷. W tłumaczeniu polskim Biblii Tysiąclecia użyto słowa „minął”. Jest tutaj jednak coś więcej niż tylko ominięcie potrzebującego człowieka. Można zauważyć obojętność potrzebującego najdalej, jak to tylko było możliwe. F. Mickiewicz pisze o tym w następujący sposób:

„Bardzo zwięzle przekazana informacja: Gdy go zobaczył, ominął go z daleka zwraca przede wszystkim uwagę na całkowity brak wrażliwości i zainteresowania losami obcego w drodze. W kapłanie nawet nie pojawił się ludzki odruch pomocy człowiekowi, który na terenie pustynnym ma niewielkie szanse na przeżycie”⁵⁸.

Można więc zauważyć niewrażliwość kapłana i lewity, których nie poruszył los potrzebującego człowieka. Na tym tle jednak lepiej widać, czym jest miłosierdzie, które uosabia Samarytanin. Otóż kiedy przechodzi koło pobitego człowieka, zobaczywszy go odczuł *esplanchnisthe*⁵⁹, tłumaczone jako litość. Trudno jest jednak oddać w tłumaczeniu znaczenie tego słowa, o czym pisze Benedykt XVI w następujący sposób:

„Dzieje się coś innego. Rozdarło mu się serce. W Ewangelii jest tu słowo, które w języku hebrajskim pierwotnie wskazywało na łono matki i na macierzyńskie uczucia. Na widok tego człowieka poruszyły się w nim *wn trzno ci*, dusza. *Wzruszył się głębią boku* - tłumaczymy dzisiaj, osłabiając w ten sposób pierwotny wymów tekstu”⁶⁰.

Miłosierdzie, według obrazu jaki przytoczył Nauczyciel w przypowieści, jest więc przeciwieństwem nieczułości i obojętności na cierpienie drugiego człowieka. Zastosowane słowo greckie pokazuje, że jest to „fizyczne poruszenie *wn trzno ci* na widok czyjej niedoli, przejście się do głębi czyim nieszczęściem”⁶¹, które prowadzi do działania i pomocy. Co ważne, to poruszenie *wn trzno ci* i litość powinno być okazywane nie tylko bliźnim, rozumianym jako członkom tej samej społeczności, ale nawet obcym⁶².

Podobne słowo na określenie miłosierdzia można znaleźć w przypowieści o miłosiernym Ojcu, która również znajduje się w Ewangelii według św. Łukasza. Młodszy syn, po roztrwonieniu majątku od swojego ojca, do wiadczyl postępującej degradacji swojej ludzkiej godności. F. Mickiewicz opisuje ten proces w następujący sposób:

„Pierwszy stopień tej degradacji wyraża się w dowiadczaniu skrajnej nędzy, a jej przyczyną jest katastrofa naturalna, wielki głód, który nadchodzi właśnie nie w tym momencie, gdy chłopiec traci

⁵⁷ M. Wojciechowski, R. Popowski, *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi, z kodami Stronga i Popowskiego oraz pełną transliteracją greckiego tekstu*, Warszawa 2014, s. 306.

⁵⁸ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza rozdziały 1-11. Wstęp, przekład oryginału, komentarz*, Czestochowa 2011, s. 563.

⁵⁹ M. Wojciechowski, R. Popowski, *Grecko-polski Nowy Testament...*, s. 306.

⁶⁰ Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu*, t. 1, tłum. W. Szymona, Kraków 2007, s. 170.

⁶¹ F. Mickiewicz, *Ewangelia według św. Łukasza rozdziały 1-11*, s. 564.

⁶² Por. Tamże, s. 562; Benedykt XVI, *Jezus z ...*, t. 1, s. 170; W. Kasper, *Miłosierdzie. Klucz...*, s. 82.

wszystkie własne rodki do ycia (...) Drugi stopie degradacji syna polega (...) na tym, e nie tylko porzuca on ojczyste prawa i przekonania religijne, ale jest zmuszony zajmowa si tym, co dla ka dego yda było czynno ci najbardziej poni aj c ”⁶³.

Chodzi oczywi cie o wypasanie wi . Trzecim i najbardziej poni aj cym stopnie degradacji ludzkiej godno ci był fakt, e znalazł si w sytuacji gorszej ni winie. Czyli w hierarchii istot ywych zajmował ni sze miejsce ni nieczyste zwierz ta, co dla Izraelity oznaczało, e przestał by człowiekiem⁶⁴. Kiedy wi c zdecydował si powróci do ojca był poni ony, zagłodzony, le ubrany i zmia d ony przez ycie. Ojciec zobaczywszy swojego syna, poczuł to, co Samarytanin widz c potrzebuj cego człowieka. J zyk grecki wyra a to za pomoc podobnego słowa – *splanchnidzomai* (Łk 15,20)⁶⁵. Ojciec wi c do wiadczył poruszenia wn trzno ci z powodu niedoli swojego dziecka. Poruszenia tak wielkiego, e odczuwanego wr cz fizycznie.

Przypowie ta pokazuje przede wszystkim miłosierdzie Boga Ojca wzgl dem człowieka. Benedykt XVI pisze o tym w nast puj cy sposób: „Bóg ma serce i serce to, mo na by powiedzie , obraca si przeciwko Niemu samemu: zarówno u Proroków, jak i w Ewangelii znowu napotykamy słowo lito , wyra ane obrazem łona matki. Serce Boga przemienia gniew, a kar zamienia na przebaczenie”⁶⁶. Pisze o tym równie W. Kasper w słowach: „Miłosierdzie Ojca przekracza wszelkie oczekiwania. Jego wyznacznikiem nie jest sprawiedliwy rozdział dóbr, lecz godno syna; to ona jest miar ojcowskiej miłoci”⁶⁷. Miłosierdzie w omawianej przypowie ci jest wi c rozumiane jako odczucie bardzo gł bokiej lito ci i poruszenia odczuwanego wr cz fizycznie. Pojawia si u Ojca spotykaj cego swojego syna, poni onego i zaniedbanego, którego godno jakby odeszła w niepami . Do wiadczenie to powoduje, e Ojciec przekraczaj c ludzki wymiar sprawiedliwo ci, pragnie przywróci godno swojemu synowi. Miłosierdzie nabiera wi c nieco innego charakteru ni w przypadku przypowie ci o samarytaninie. Wskazuje nie tylko na gł bokie poruszenie czyj niedol , ale równie na przywracanie ludzkiej godno ci. Obraz ten pokazuje wi c czym jest miłosierdzie Boga Ojca do człowieka. Bóg jest gł boko poruszony losem człowieka, który ztraca swój godno i pragnie mu j przywróci .

Wydaje si wa ne nawi zanie równie do fragmentu Pisma wi tego, gdzie została okre lona w trzech słowa istota Prawa. W polemice z faryzeuszami na temat podatku Jezus mówi im: „Biada wam, uczeni w Pi mie i faryzeusze, obłudnicy! Bo dajecie dzie si cin z mi ty, kopru i kminku, lecz pomijacie to, co wa niejsze jest w Prawie: sprawiedliwo , miłosierdzie i wiar . To za nale ało czyni , a tamtego nie opuszcza ” (Mt 23,23)⁶⁸. Podsumowanie w ten sposób Prawa było znane Biblii, o czym pisze C. Kenner:

⁶³ F. Mickiewicz, *Ewangelia według w. Łukasza rozdziały 12-24*, Cz stochowa 2012, s. 164.

⁶⁴ Por. Tam e, s. 165.

⁶⁵ M. Wojciechowski, R. Popowski, *Grecko-polski Nowy Testament...*, s. 336.

⁶⁶ Benedykt XVI, *Jezus z ...*, t. 1, s. 178.

⁶⁷ W. Kasper, *Miłosierdzie. Klucz ...*, s. 83.

⁶⁸ Pismo wi te, o ile nie zaznaczono inaczej, jest cytowane za Bibli Tysi clecia. Por. *Biblia Tysi clecia Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z j zyków oryginalnych*, Warszawa 1991.

„Zasada głosząca, że cnoty takie jak sprawiedliwość, miłosierdzie i wiara są najważniejsze, znana jest z Pisma (Pwt 10,12-13; Mi 6,8); tak jak rabin podsumowywali czasami Prawo za pomocą ogólnych zasad, takich jak miłość (...) Jezus nie był (...) nastawiony wrogo wobec Prawa (zob. Mt 5,19). Chodziło Mu o to, że najpierw powinni nauczyć się sprawiedliwości, miłosierdzia i wierności przymierzowi (Mt 9,13; 12,7)”⁶⁹.

Jezus więc nie występuje przeciwko Prawu Starego Testamentu, a jedynie pokazuje jego sens. Podkreśla, że wypełnianie Prawa jest ważne, ale jeśli jest ono pozbawione sprawiedliwości, miłosierdzia i wiary, to staje się jedynie zewnętrznym obrzędem. Tak postawienie Jezus obserwował u faryzeuszów, którzy rozszerzali przykazania Tory dotyczącej dziesięciny o daninę z mioty, kopru i kminku, zapominając o istocie Prawa.

Miłosierdzie - *eleos*, rozumiane u św. Mateusza jako czynność miłości⁷⁰, znajduje się więc w ścisłej relacji ze sprawiedliwością oraz wiarą. Wydaje się, że nie ma drugiego takiego pojęcia u żydów, które miałooby tak wielkie znaczenie dla wszystkich relacji człowieka jak sprawiedliwość. W starożytnym Izraelu oznaczała ona nie tyle wierność absolutnym standardom moralnym, jak to starano się czasem wyjaśnić, ale określała wymagania, które wynikały ze wzajemnych stosunków we wspólnocie⁷¹. W europejskiej mentalności widzi się czasem sprzeczność między miłosierdziem a sprawiedliwością. Jak jednak zauważa W. Kasper „miłosierdzie jest kreatywną, twórczą Bożą sprawiedliwością. Stoi ono wprawdzie ponad etycznymi logikami winy i kary, ale nie stanowi zaprzeczenia sprawiedliwości; pełni raczej służebną funkcję względem niej”⁷². Sprawiedliwość i miłosierdzie nie są więc przeciwstawne, ale współlistnie jak dwie strony jednej monety, nieodłączne od siebie, wzajemnie się uzupełniają⁷³.

Miłosierdzie znajduje się również w ścisłej relacji z wiarą, rozumianą biblijnie jako zaufanie, posiadanie oparcia i schronienia w Bogu⁷⁴. Jak jednak zauważa A. Paciorek „*pistis* (wiara) w Ewangeliu Mateusza nie oznacza wiary w Jezusa lub teologicznej wiary wyrażonej się w czynach miłości, ale zgodnie z biblijną tradycją oznacza *wierność*”⁷⁵. Zestawienie obok siebie miłosierdzia i wiary pokazuje, że te rzeczywistości się wzajemnie przenikają. Wiara jest wiernością, rozumianą biblijnie jako zaufanie i posiadanie oparcia w Bogu, która wyraża się w konkretnych czynach miłosierdzia.

Jak więc można zauważyć miłosierdzie jest w biblijnym myśleniu nieodłączne od sprawiedliwości, rozumianej jako wypełnianie wymagań wynikających z relacji wspólnotowych. Miłosierdzie i sprawiedliwość są jak dwie strony jednej monety, od siebie różne, ale nierozdzielne, przez co wzajemnie się uzupełniają. Z wiary natomiast rozumianej jako wierność i oparcie na Bogu wynikają zarówno sprawiedliwość jak i miłosierdzie.

⁶⁹ C. Kenner, *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, Warszawa 2000, s. 61.

⁷⁰ Por. A. Paciorek, *Ewangelia według św. Mateusza, rozdziały 14-28. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Czestochowa 2008, s. 411.

⁷¹ Por. G. von Rad, *Teologia Starego Testamentu*, s. 291-292.

⁷² W. Kasper, *Miłosierdzie. Klucz do ...*, s. 66.

⁷³ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 361-367.

⁷⁴ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 1, Michigan 1988, s. 593-599.

⁷⁵ A. Paciorek, *Ewangelia według św. Mateusza, rozdziały 14-28*, s. 411.

W rozważaniach na temat miłosierdzia nie można oczywiście pominąć błogosławieństwa z Kazania na górze: „Błogosławieni miłosierni, albowiem oni miłosierdzia dostąpią” (Mt 5,7). Użyte w nim zostało słowo *eleemones*⁷⁶, pochodzi od *eleos*⁷⁷, już omawianego w pierwszej części artykułu. Znaczy ono odczuć litość, widzieć niedolę bliźniego. W tym błogosławieństwie podkreślone jest w sposób szczególny działanie związane z miłosierdziem. Patrzcie cało sercem na Ewangelię Mateusza i na zauważcie, że bycie miłosiernym jest warunkiem otrzymania miłosierdzia. Mówi ona bowiem również o drugiej stronie medalu, czyli braku miłosierdzia dla tych, którzy miłosierdzia nie okazali w swoim życiu. Widają to wyraźnie w trzech przypowieściach: o Łazarzu i Bogaczu (Łk 16,19-31), o nieulitościwym dłużniku (Mt 18, 23-35), oraz o Sądzie Ostatecznym (Mt 25, 31-46). W pierwszej z nich można zauważyć, że brak miłosierdzia był obojętnością na niedolę biednego Łazarza. W drugiej widają wyraźnie, że miłosierdzie wyraża się przez przebaczenie. Brak takiej postawy wobec ludzi, skutkuje niemożnością otrzymania przebaczenia od Boga: „Podobnie uczyni wam Ojciec mój niebieski, jeżeli kaźdy z was nie przebaczy z serca swemu bratu” (Mt 18,35). W trzeciej Pan Jezus pokazuje, jak powinno się wyrażać miłosierdzie. Mianowicie przez: nakarmienie głodnego, danie picia spragnionemu, przyjęcie przybysza, przyodzianie nagiego, odwiedzenie chorego i więźnia, czyli to, co rozumiemy jako uczynki miłosierne wobec ciała. Przypowieść ta pokazuje również, że Sąd Bóg wyśledzi nad miłosierdziem. Ci którzy byli miłosierni, miłosierdzia dostąpią, ci którzy nie byli miłosierni, nie otrzymają go⁷⁸. Podsumowując rozważania na temat wybranych fragmentów biblijnych, można wyciągnąć następujące wnioski. Zarówno w przypowieści o miłosiernym Samarytaninie jak i o miłosiernym Ojcu, użyte zostało słowo pochodzące od greckiego terminu *splanchnon*, za pomocą którego określa się poruszenie wnętrza na widok zła, które doświadcza drugi człowiek. Tak rozumiane miłosierdzie jest głębokim uczuciem litości na widok nieszczęścia bliźniego, które prowadzi do działania. W przypowieści o miłosiernym Samarytaninie został podkreślony aspekt pomocy nie tylko tym, których się uważa za bliźnich z racji przynależności do tej samej wspólnoty, ale również obcym. W przypowieści o miłosiernym Ojcu zaakcentowano natomiast przywracanie godności zagubionemu synowi. Pokazuje to kolejny, praktyczny aspekt *eleos*. Ukazany został również związek miłosierdzia z innymi wielkimi pojęciami religijnymi starożytnego Izraela - sprawiedliwością i wiarą. Sprawiedliwość, rozumiana jako wypełnianie wymagań ze stosunków wspólnotowych, nie stoi w opozycji do miłosierdzia. Wręcz przeciwnie, sąd Boga jest zarazem sądem miłosiernym i sprawiedliwym, dlatego te dwie rzeczywiście są nierozłączne jak dwie strony jednej monety. Z wiary natomiast, rozumianej jako wierność i zaufanie Bogu, wypływa miłosierdzie jako praktyczne jej wypełnienie. Analiza błogosławieństwa z Kazania na górze pokazała również, że istnieje prosta zależność. Jeżeli ktoś jest miłosierny, otrzyma miłosierdzie. Rozumie się jako

⁷⁶ M. Wojciechowski, R. Popowski, *Grecko-polski Nowy Testament...*, s. 16.

⁷⁷ Por. W. Vine, *Complete Expository ...*, s. 404.

⁷⁸ Por. A. Paciorek, *Ewangelia według św. Mateusza, rozdziały 1-13. Wstęp, przekład z oryginału, komentarz*, Czestochowa 2005, s. 215-216.

wra liwo na niedol drugiego człowieka i pomoc mu, oraz jako gotowo do przebaczenia. Je eli jednak nie jest do tego zdolny, miłosierdzia nie dost pi. S d Boga b dzie według Ewangelii s dem nad miłosierdziem.

Wybrane fragmenty z dzieł Ojców Ko cioła na temat miłosierdzia

W tej cz ci artykułu zostan przedstawione fragmenty z dzieł Ojców Ko cioła - Jana Chryzostoma, Cezarego z Arles oraz Augustyna z Hippony. Wybrane zostały te cytaty, które zdaniem autora artykułu w sposób obrazowy pokazuj refleksj wielkich my licie li na omawiany temat.

Jan Chryzostom urodził mi dzy rokiem 344 a 354 po Chr. w Antiochii Syryjskiej. Po otrzymaniu chrztu wi tego udał si na pustyni , aby prowadzi ycie modlitwy i umartwienia. Z powodów zdrowotnych musiał jednak wróci do miasta, gdzie został wy wi cony na prezbitera. Z uwagi na swoje zdolno ci retorskie otrzymał on przydomek Chryzostom, co oznacza Złotousty. W pó niejszych latach został konsekrowany na biskupa Konstantynopola. Rozpocz ł swoje rz dy od reformy kleru i upominania ony cesarza, co doprowadziło do usuni cia go z urz du w roku 403. Zmarł na wygnaniu cztery lata pó niej. Zarówno przez Ko ciół łaci ski jak i prawosławny uznawany jest za jednego z najwi kszych wi tych Ko cioła staro ytnego. Odznaczył si jako wielki teolog, pisarz i mówca⁷⁹. Na temat miłosierdzia pisze w nast puj cy sposób:

„Oliwa nie wzmacnia tak ciała, jak miłosierdzie wzmacnia dusz . Ono zabezpiecza j przed wszystkim, czyni j niewyci on wobec diabła. Gdziekolwiek by j uchwycił, zaraz mu si wy lizuje, gdy olej miłosierdzia nie pozwala, by nas pochwycił za barki i trzymał. Stale wi c nacierajmy si t oliw ”⁸⁰.

Wspomniany Ojciec Ko cioła przyrównuje miłosierdzie do oliwy. Była ona cz ci zwyczajnej diety ludno ci Bliskiego Wschodu. U ywano jej do lamp i jako lekarstwo. W kulturze greckiej był równie zwyczaj nacierania ciała oliw po k pieli, oraz przed zapasami⁸¹. Jan Chryzostom wychodzi wi c od codziennego zastosowania oliwy, aby pokaza e miłosierdzie wzmacnia dusz , jak oliwa ciało oraz przysposabia do walki z diabłem, jak oliwa ciało zapa nika.

Kolejnym z Ojców Ko cioła, którego rozumienie miłosierdzia wydaje si warte uwagi jest Cezary z Arles. Urodził si w królestwie Burgundii około roku 470. Jako trzydziestoletni młodzieniec wst pił do klasztoru, gdzie poznał dzieła Ojców Ko cioła. W roku 502 został wy wi cony na biskupa Arles, bardzo wa nej w ówczesnych czasach diecezji. Zmarł sprawuj c urz d w roku 542. Zasłyn ł ze swojej wra liwo ci wobec ludzi

⁷⁹ Por. Red. M. M. Rodríguez, *Biblioteca de Patristica*, t. 15: *Juan Crisóstomo, homilias sobre el evangelio de san juan/I*, Madryt 2001², s. 5-7.

⁸⁰ L. Mateja, H. Pietras, J. elazny, A. urek, *Miłosierdzie. M dro Ojców Ko cioła*, Kraków 2015, s. 69.

Cytowany tekst dost pny równie w: red. A. Baron, *ródla My li Teologicznej*, t. 23: *Jan Chryzostom, Homilie na Ewangelii według w. Mateusza (41-60)*, Kraków 2001, nr 65,5.

⁸¹ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 2, s. 710.

ubogich, retoryki i dzieł teologicznych⁸². Na temat miłosierdzia wyraził się w następujący sposób:

„Jak u twojej winorośli wszystkie zbyteczne wityki obcinasz, a dwa lub trzy odpowiednie pozostawiasz, tak i w twojej duszy wszystkie pragnienia zwracaj się ku złu, do rzeczy obcych i szpetnie ich poďaj cych, musisz wycić mieczem Ducha wi tego i sierpem krzyża, a zachowaj tylko to, co dotyczy sprawiedliwości i miłosierdzia”⁸³.

Cezary z Arles porównuje miłosierdzie i sprawiedliwość do owoców winorośli. W swojej refleksji opiera się na sztuce ogrodnictwa. W sadzie, aby owoce były dorodne i nadawały się do wytworzenia wina, ogrodnicy odcinali słabsze gałzki, zostawiając te silniejsze. W ten sposób więcej soków z winorośli spływało do silniejszych części drzewa. Ojciec Kościoła porównuje chrześcijanina do winorośli i zachęca, aby ucinając wszystkie pragnienia zwracaj się ku złu, podobnie jak ogrodnik odcina słabe gałzki, nie dajcie im w ten sposób życiowych soków do rozwoju. W ten sposób pielęgnowajcie dobre, które symbolizują miłosierdzie i sprawiedliwość, osi gnieszcie po dane owoce, z których można następnie wytworzyć wino. W starożytności było ono symbolem życia, życia wiecznego i w radości⁸⁴.

Ostatnim wielkim teologiem starożytności, który zostanie wspomniany jest Augustyn z Hippony. Urodził się on w roku 354 po Chr. w Tagaście. Za młodu odebrał staranne wykształcenie retoryczne. Przez kilkanaście lat był związany z sektą manichejczyków, po czym, po spotkaniu z biskupem Ambrozym nawrócił się i przyjął chrzest. W 391 roku przybył do Hippony, gdzie został wyświęcony na prezbitera, a kilka lat później na biskupa. Zmarł w 430 roku jako znany teolog i filozof. Na temat miłosierdzia wyraził się w następujący sposób:

„Chleb by nie smakował, gdyby go nie poprzedził głód. Jeśli zatem Bóg dopuszcza jakie utrapienie albo nawet sprawia, że go do wiadczy, to tak i w tym jest miłosierny. Nie odmawia bowiem pokarmu, ale pobudza jego pragnienie”⁸⁵.

Augustyn w cytowanym fragmencie stara się pokazać, w jaki sposób Bóg jest miłosierny w trudnych sytuacjach życiowych. Rozpoczyna swoją wypowiedź od przytoczenia obrazowej sytuacji. Jak chleb smakuje, bo głód poprzedza jego spożycie, tak samo Bożę pomoc i łaska docenia się bardziej dlatego, że poprzedza jej cierpienie. Miłosierdzie Boga, według teologa starożytności, polega więc na tym, że udziela On pomocy, kiedy najbardziej się jej pragnie i potrzebuje. Tak samo jak bardziej ceni się chleb, kiedy jest się głodnym.

⁸² Por. Red. E. R. Pose, *Biblioteca de Patrística*, t. 15: *Cesáreo de Arlés, Comentario al apocalipsis*, Madrid 1994, s. 5-10. Por. A. Źurek, *Wielcy ludzie Kościoła: Cezary z Arles*, Kraków 2003.

⁸³ L. Mateja, H. Pietras, J. Źelazny, A. Źurek, *Miłosierdzie. M dro* ..., s. 53.

Cytowany tekst dostępny również w: red. S. Ryznar, red. J. Pochwat, *Źródła myśli teologicznej*, t. 57: *w. Cezary z Arles, Kazania do ludu (1-80)*, Kraków 2011, nr 26,2.

⁸⁴ Por. Red. C. Brown, *Dictionary of ...*, t. 3, Michigan 1981, s. 918; J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, London 1971², s. 360; W. Vine, *Complete Expository Dictionary of ...*, s. 288-289.

⁸⁵ L. Mateja, H. Pietras, J. Źelazny, A. Źurek, *Miłosierdzie. M dro* ..., s. 19.

Cytowany tekst dostępny również w: red. E. Stanula, *w. Augustyn. Objawienia Psalmów: Ps 36-57*, Warszawa 1986, nr 50,7; *Corpus Christianorum. Series Latina*, t. 38: *Sancti Averelii Avgvstini. Enarrationes in Psalmos: I-L*, Turnholti 1956, nr 50,7.

Podsumowuj c refleksj nad wybranymi fragmentami z Ojców Ko cioła mo na zauwa y , e porównuj oni miłosierdzie do obrazów znanych z codzienno ci: zastosowania oliwy, winoro li i chleba. Według nich miłosierdzie jest jak oliwa, poniewa zabezpiecza i umacnia dusz przed atakami diabła. Tak jak zapa nik wy lizguje si z u cisku rywala, poniewa jest posmarowany lisk substancj , tak samo dusza otoczona miłosierdziem wy lizguje si z obj złego ducha. W uprawianiu winoro li od wieków znana była zasada, aby odcina słabsze gał zki i zostawia tylko wybrane, aby lepiej zao wocowały. Cezary z Arles wykorzystuje t wiedz , aby pokaza , e nale y ucina i ogranicza w yciu chrze cija skim złe pragnienia, a rozwija te dobre zwi zane ze sprawiedliwo ci i miłosierdziem. Augustyn z Hippony natomiast wyja nia w jaki sposób obecne jest Bo e miłosierdzie w sytuacjach cierpienia. Mianowicie jak chleb smakuje lepiej po do wiadczeniu głodu, tak samo Bo a pomoc jest bardziej doceniana po do wiadczeniu cierpienia. Według niego w ten sposób równie wyra a si Bo e miłosierdzie.

Zakończenie

Jak to zostało zaznaczone na pocz tku artykułu, zagadnienie miłosierdzia w Biblii i u Ojców Ko cioła jest zbyt szerokie, eby je w pełni omówi w jednym artykule. Dlatego te celem niniejszej publikacji jest jedynie zarysowanie problemu, a nie jego wyczerpanie. Artykuł ukazał za pomoc jakich poj greckich w Nowym Testamencie wyra a si rzeczywiście miłosierdzia oraz z jakich hebrajskich słów w Septuagincie greckie terminy były tłumaczone. Okazało si , e najcz ciej na okre lenie miłosierdzia Pisma Nowego Testamentu u ywaj słowa *eleos*, oznaczaj cego lito , uczucie, które pojawia si przy kontakcie z ludzkim nieszcz ciem. Jego odpowiednikiem jest hebrajskie słowo *ese* , które ma znaczenie bardziej prawne ni psychologiczne. Oznaczało odpowiednie zachowanie wynikaj ce z zawartej umowy lub przymierza, które zobowi zywało strony do niesienia sobie wzajemnej pomocy, kiedy była ona potrzebna. Mo na było równie zauwa y , e pozostałe dwa greckie słowa, *oiktirmos* – al, opłakiwanie nieszcz cia, oraz *splanchnon*, łono kobiety, lito , tłumaczono najcz ciej w LXX z hebrajskiego *ra* *“mîm* oznaczaj cego łono kobiety, wn trzno ci, miło , lito , współczucie. Pokazuje si w ten sposób, e miłosierdzie oznacza zauwa enie czyjego nieszcz cia i przej cie si nim, co wr cz fizycznie porusza wn trzno ci.

Omawiaj c wybrane fragmenty biblijne mo na było zauwa y , e zarówno w przypowie ci o miłosiernym samarytaninie jak i o miłosiernym Ojcu u yte zostało słowo pochodz ce od greckiego terminu *splanchnon*. Zarówno samarytanin, jak i Ojciec widz c niedol człowieka lituj si nad nim i czuj współczucie, które wr cz porusza ich wn trzno ci. Pierwsza omawiana przypowie wskazuje równie na to, e miłosierdzie powinno si okazywa nie tylko swoim bliskim i rodakom, ale ka demu. Druga natomiast akcentuje, e miłosierdzie przywraca godno po upadku. Wykazany równie został zwi zek mi dzy wielkimi poj ciami religijnymi staro ytnego Izraela: wiar , sprawiedliwo ci i miłosierdziem. Sprawiedliwo i miłosierdzie nie s sobie przeciwstawne, ale s jak dwie strony jednej monety. Z wiary natomiast wypływa jej prakty-

czne zastosowanie, jakim jest miłosierdzie. Refleksja nad tym błogosławieństwem z Kazania na górze pokazała także, że Bóg bierze udział nad miłosierdziem. Kto był miłosierny, miłosierdzia dostąpi, kto nie był miłosierny, nie otrzyma go.

Ojcowie Kościoła natomiast wyjaśniają, czym jest miłosierdzie opierając się na obrazach z codziennoci. Przyrównują je do oliwy, winorośli i chleba. Miłosierdzie jest jak oliwa dla duszy, ponieważ jak zapachnik wylizuje się do oliwki swemu rywalowi, tak miłosierna dusza zawsze uwolni się z objęcia diabła. Jest również jak gałąź winorośli. Należy o nią dbać, ucinając wszelkie złe pragnienia, zostawiając te związane z miłosierdziem i sprawiedliwością. W końcu Bóg jest miłosierny ponieważ tak, jak bardziej docenia się chleb po czasie głodu, tak samo bardziej docenia się Bożą pomoc w czasie cierpienia.

Jak więc można zauważyć zagadnienie miłosierdzia w Biblii i u Ojców Kościoła jest bardzo szerokie. Dlatego ten niniejszy artykuł próbował jedynie przybliżyć to zagadnienie niejako „z lotu ptaka”. Pokazując tylko najważniejsze elementy autor ma nadzieję, że zachęci czytelników do dalszych poszukiwań.

SELECTED ISSUES ON THE MERCY OF THE BIBLE AND THE FATHERS OF THE CHURCH

Summary:

Mercy in the New Testament is expressed primarily by the Greek word *Eleos*, meaning pity, *Oiktirmos* word to describe the grief and word *Splanchnon*, which literally means guts. The LXX *Eleos* was mostly translated from Hebrew word *Hese* having more legal significance. The other two Greek terms explained primarily Hebrew word *Rahamim*, which was the expression used for guts or the womb of a woman. In the parable of the Good Samaritan and merciful Father, there is the word *Splanchnon* to show that the image of needy and humiliated man triggered great pity that even moved their bowels. Mercy is also in close relationship with the other two major religious concepts of Israel, faith and justice. One of the blessings given by Christ at the top of the mountain also shows a clear correlation. Mercy is to be received by those who are themselves merciful. In early centuries of Christianity Church Fathers developed the idea of mercy and vividly compared them to the olive, grape and bread.

Bibliografia:

- ABRAMOWICZÓWNA Z., (Red.), *Słownik grecko-polski*, t.4: *P-O*, Warszawa 1965.
 BARON A., (Red. tłum.), *ródła Myśli Teologicznej*, t. 23: *Jan Chryzostom, Homilie na Ewangelię według w. Mateusza (41-60)*, Kraków 2001.
 BENEDYKT XVI, *Jezus z Nazaretu*, t. 1, tłum. Szymona W., Kraków 2007.

- BIBLIA TYSI CLECIA STAREGO I NOWEGO TESTAMENTU w przekładzie z j zyków oryginalnych, Warszawa 1991.
- BROWN C., (Red.), *Dictionary of New Testament Theology*, t. 1, Michigan 1988.
- BROWNC., (Red.), *Dictionary of New Testament Theology*, t. 2, Michigan 1986.
- BROWN C., (Red.), *Dictionary of New Testament Theology*, t. 3, Michigan 1981.
- CORPUS CHRISTIANORUM. SERIE LATINA, t. 38: *Sancti Averelii Avgvstini. Enarrationes in Psalmos: I-L*, Turnholti 1956.
- CIRLOT J. E. A., *Dictionary of Symbols*, London 1971².
- KASPER W., *Miłosierdzie. Klucz do chrze cija skiego ycia*, tłum. Zaj czkowski R., Pozna 2016.
- KENNER C., *Komentarz historyczno-kulturowy do Nowego Testamentu*, tłum. Ko ciuk Z., Warszawa 2000.
- KITTEL G., (Red.), *Theological Dictionary of the New Testament*, t. 2, Michigan 1983.
- KOEHLER L., BAUMGARTNER W., STAMM J., *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu*, t. 1, Warszawa 2008.
- MATEJA L., PIETRAS H., ELAZNY J., UREK A., *Miłosierdzie. M dro Ojców Ko ciota*, Kraków 2015.
- MICKIEWICZ F., *Ewangelia według w. Łukasza rozdziały 1-11. Wst p, przekład oryginału, komentarz*, Cz stochowa 2011.
- MICKIEWICZ F., *Ewangelia według w. Łukasza rozdziały 12-24*, Cz stochowa 2012.
- PACIOREK A., *Ewangelia według w. Mateusza, rozdziały 1-13. Wst p, przekład z oryginału, komentarz*, Cz stochowa 2005.
- PACIOREK A., *Ewangelia według w. Mateusza, rozdziały 14-28. Wst p, przekład z oryginału, komentarz*, Cz stochowa 2008.
- POSE E. R. (Red.), *Biblioteca de Patrística*, t. 15: *Cesáreo de Arlés, Comentario al apocalipsis*, Madrid 1994.
- RODRÍGUEZ M. M. (Red.), *Biblioteca de Patrística*, t. 15: *Juan Crisóstomo, homilías sobre el evangelio de san juan/I*, Madryt 2001².
- RYZNAR S. (Red.), POCHWAT J. (Red.), *ródła my li teologicznej*, t. 57: w. Cezary z Arles, *Kazania do ludu (1-80)*, Kraków 2011.
- STANULA E. (Red.), w. *Augustyn. Obja nienia Psalmów: Ps 36-57*, Warszawa 1986.
- TUŁODZIECKI S., *Miłosierdzie Bo e w Starym Testamencie*, Pozna 1992.
- VINE W., *Complete Expository Dictionary of Old and New Testament Words*, Nashville-Atlanta-London-Vancouver 1985.
- von RAD G., *Teologia Starego Testamentu*, Warszawa 1986.
- WOJCIECHOWSKI M, POPOWSKI R., *Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi, z kodami Stronga i Popowskiego oraz pełn transliteracj greckiego tekstu*, Warszawa 2014.
- UREK A., *Wielcy ludzie Ko ciota: Cezary z Arles*, Kraków 2003.